

MUHTELİF ÇAĞLARDA MUSUL KÖPRÜSÜ *

SAİD ED-DİVECİ **

Çev. Tülay YÜREKLİ ***

I-Dicle Nehri

Nineva ve Musul arasında, Dicle'nin kuzeyden güneye aktığı kumlu geniş bir ova vardır. Bu ovada, Dicle'nin farklı dönemlerde aktığı kimi Nineva'ya kimi Musul'a yakın vadiler buluruz. Dicle'nin mecrası, her sene gerçekleşen sel zamanlarında değişmeye müsaittir.¹

Dicle, mecrasını bir asırdan beri Musul'un kuzeyinde defalarca değiştirdi. Nehrin aktığı vadiler ve sularının çekildiği araziler Hâviyü'l-Kenîse'nin² doğusunda ve kuzeyinde hâlâ görülmektedir. Büyüklerimiz Kara Saray'ın³ alt tarafındaki arazinin Dicle'den uzakta olduğunu ve üzerinde şehir stadyumlarının bulunduğunu zikrederler. Günümüzde Dicle bu arazinin yakınlarından akar ve sel zamanlarında burayı tamamen kapatır. Atalarımız, Dicle'nin Kadiyye Köyü'nün kuzeyinde iki kola ayrıldığına farkına varmışlardır. Bu kollardan biri, Kadiyye Köyü'nün bulunduğu tepenin altından akmaktaydı. Yâsin el-Ömeri (1744-1816) köyden söz ederken "*Musul'un yakınında, Dicle'nin doğu kıyısı*

---

* Saîd ed-Diveci, "Cisru'l-Musul fî Muhtelifi'l-Usûr", Sumer, XII/1-11, Bağdat 1956, s. 108-123. Ortaçağ'dan yakın zamana kadar, Musul'u batısındaki Nineve kentine Dicle Nehri üzerinden bağlayan köprüler inşa edilmiştir. Dicle Nehri'nin kimi zaman selden dolayı taşması, kimi zaman da yatağını değiştirmesi bu köprülerin onarılmasını ve yeni köprülerin yapılmasını gerektirmiştir. Bu durum, Musul kentinin, özellikle de köprü yakınlarındaki yerleşim yerlerinin kentleşme planını da etkilemiştir. Zengilerle birlikte kentteki imar faaliyetlerinde başlayan yükseliş sonraki dönemlerde de devam etmiştir. Osmanlı Döneminde köprülerin yapım ve onarım masraflarının kentin Türk ayanları tarafından üstlenildiğini görmekteyiz ki bu, kentin imarına Türk ailelerinin sağladığı katkıya örnek teşkil etmesi bakımından önemlidir. Musul Müzesi Müdürü Saîd ed-Diveci tarafından Arapça olarak kaleme alınmış bu çalışma yazarın eldeki mevcut tarihi malzemeyi değerlendirerek söz konusu köprülerin yerini tayin etmesi ve bazı tarihi mekânlar ve yer adları konusunda değerli bilgiler sunması Musul konusuna ilgi duyan Türk araştırmacılar için önemli bir kaynak niteliğindedir.

** Musul Müzesi Müdürü.

*** Adnan Menderes Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı, tulayyurekli@yahoo.com

¹ Dicle, suyunu Aralık ayından itibaren yağmur mevsimlerinde fazlasıyla alır; Mart, Nisan ve Mayıs aylarında nehrin su miktarı artar, sonra azalmaya başlar, bkz. Amîd Taha el-Hâşimî, *Mufassalu Cuğrâfiyyeti'l-Irak*, 161-162.

² Hâviyü'l-Kenîse, Musul'un kuzeyinde alçak bir arazi olup Mâr Mihâil Manastırı'ndan el-Hâc Tevfik Efendi el-Fahrî Kasrı'nın bulunduğu tepenin eteğine kadar uzanır. Mâr Mihâil'e bitişik olduğu için Hâviyü'l-Kenîse olarak adlandırılmıştır.

³ Kara Saray, Atabegler dönemindeki Dûru'l-Memleke'nin kalıntılarıdır. Musul'un doğusundan geçen Dicle'ye bakar. *Sûmer*, X, 104, 105.

*üzerindedir*⁴ demektir. Nehrin mecrası, Kadiyye Tepesi'nin alt tarafında hâlâ görülür. Bugün Kadiyye Tepesi, nehrin mecrasından birkaç kilometre uzaktadır. Nehrin diğer kolu ise Kara Saray'ın önünde, Ayn Kibrit'i⁵ çevreleyen arazide Dicle'ye karışmaktadır. Bu kol önceden buraya uzaktı; fakat günümüzde bahar yağışlarıyla birlikte bu araziyi tamamen kaplamaktadır. VI/XII. yüzyılda Dicle, Mâr Gûrgîs Manastırı yakınında yine iki kola ayrılıyordu. Bu kollardan biri Kadiyye Köyü'ne ve buradan Nineva'ya, diğeri ise Musul'a akıyordu. İbn Cübeyr, Musul'dan söz ederken "... ve Dicle, Musul'un doğusundadır ve şehrin suruna bitişiktir. Surun burçları Dicle'nin üzerindedir"⁶ demektir. IV/ X. yüzyılda Dicle'nin bu iki kolundan biri Musul'un alt tarafından akmaktaydı. Makdisî, Musul'dan söz ederken "Halkın içme suyu, Dicle ve Zübeyde nehirlerindedir⁷. Cami,⁸ yüksek bir yerdedir. Buraya kıyının yanındaki merdivenlerden çıkarılır. Çarşılar tarafındaki merdiven en az olandır. Cami ile kıyı arasında bir ok atımı mesafe vardır"⁹ demektir.

III/ IX. yüzyılda Dicle'nin bu kolu, aynı eski mecrasında, Musul'un alt tarafından akmaktaydı. İbnü'l-Esîr 232/846 senesi hâdiseleri arasında "Dicle'nin suları çok çoğaldı, Rabazu'l-Esfel'e ulaştı, Erbia Çarşısı'na¹⁰ ve pek çok çarşıya girdi"¹¹ demektir. Erbia Çarşısı şimdiki Meydan Çarşısı'ndan Eski Köprü (el-Cisru'l-Kadîm) ve buradan Melik Gâzi Caddesi'ne kadar uzanan alandır. II/VIII. yüzyılda Dicle'nin mecrası Musul'dan uzaktaydı ve halk içme suyunu taşımakta zorluk çekiyordu. 106-113/724-731 yılları arası Musul valiliği yapan el-Hurr b. Yusuf el-Emevî, Dicle'den suyunu alan bir kanal kazmayı zorunluluk gördü ve sonraları el-Hurr b. Yusuf Nehri olarak adlandırılan el-Nehru'l-Mekşûfu kazdı.¹² Daha sonra bu nehre Halife Reşid'in Musul'da doğmuş olan eşi Zübeyde'nin adı verildi.

Bu tarihten çok daha uzağa gidersek Dicle, Musul'dan uzaktaydı. Asur İmparatorluğu Dönemi'nde Nineva'nın batı surlarının altından akıyordu. Kentin nehre açılan kapıları bulunuyordu. Kentin Dicle'ye açılan kapılarından Sikâye, Koyuncuk Tepesi'nin kuzey eteği yakınlarında, batı Nineva surunda yer alıyordu. Şehrin nehre açılan diğer kapısı Müsennât ise günümüzde Havser Nehri'nin Nineva'nın batı surundan

⁴ *Münyetü'l-Üdebâ fi Târîhi'l-Musul el-Hadbâ*, Musul 1955, 159.

⁵ Baştabya Kalesi'nin alt tarafındadır. Burada pek çok kükürt kaynağı vardır. Bu kaynaklar 301/913 senesinde ortaya çıkmıştır. Musul halkı cilt hastalıkları için buradan istifa ederler. *Münyetü'l-Üdebâ*, 146.

⁶ *Rihletü İbn Cübeyr*, Mısır 1937, 188.

⁷ Zübeyde Nehri, el-Hurr İbn Yusuf el-Emevî tarafından kazdırılmıştır. Abbasiler zamanında Zübeyde adıyla adlandırılmıştır. Zübeyde, Cafer b. Ebî Cafer el-Mansûr'un kızı olup Musul'da doğmuştur. *Sümer*, V, 233-236.

⁸ Emevi Camisi'dir. Bununla ilgili araştırmamız için bak. *Sümer*, VI, 211-218.

⁹ *Ahsenü't-Tekâsîm fi Marifeti'l-Ekâlim*, 136.

¹⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, Mısır 1290, V, 12.

¹¹ *Sümer*, V, 233-236. Bu çalışmamızda Emeviler döneminde Musul'un planıyla ilgili araştırmamız bulunmaktadır.

¹² *Sümer*, V, 233-236.

geçtiği yerdedi.¹³ Sonuç olarak, yukarıda zikredilen tarihi kayıtlardan da anlaşıldığı üzere Dicle'nin mecrası değişmeye müsaittir ve her durumda Dicle, batısında kalan Musul'u doğusunda kalan Nineva'dan ayırır.

2- Musul Şehrinin Genişlemesi

H. II. yüzyıldan önce Dicle üzerinde Musul'u Nineva'ya bağlayan bir köprünün varlığına dair herhangi bir bilgiye sahip değiliz. Bu dönemde nehrin her iki tarafını birbirine bağlayan vasıtalar gemilerdi. Müslümanlar 16/637'de Musul'u aldıklarında burası küçük bir *hısn*di. Çevresinde sadece Farslara ve Hristiyanlara ait olmak üzere çok az ev bulunuyordu. Karşısında ise Tövbe Tepesi'nin üstünde Hısnü'l-Garbî (Musul)'den ayırmak için Hısnü'ş-Şarkî denilen başka bir *hısn* yer ahyordu.¹⁴ Her iki tarafta az sayıda insan bulunduğundan iki *hısn* birbirine bağlayan bir köprünün yapılmasına ihtiyaç duyulmadı.

Halife Ömer Dönemi'nde Musul fethedildikten sonra Arap kabileleri şehre göç etmeye başladı.¹⁵ Osman b. Affân¹⁶ ve Ali b. Ebi Tâlib¹⁷ dönemlerinde göçler çoğaldı ve Musul, Ermineye ve Azerbaycan'a hareket edilen askerî karargâhlardan biri oldu. Emeviler, askerî ve iktisadî öneminden ötürü şehre özen gösterdiler ve buraya en kudretli valilerini atadılar. Böylece şehir büyümeye devam etti ve bölgenin en büyük idari merkezlerinden biri oldu.

3- Mervân b. Muhammed Köprüsü

Bildiğimiz ilk Musul köprüsü, Mervân b. Muhammed¹⁸ tarafından yaptırılan köprüdür. Yakut el-Hamavî, Musul'dan söz ederken "*Mervân b. Muhammed, şehri büyüyen ilk kişidir. O, Musul'u şanlı yerlerin arasına kattı, şehir için kendisinin başkanlık ettiği bir divan oluşturdu; şehrin yollarını ve köprüsünü yaptırdı*"¹⁹ demektedir. Buna göre, Musul'da ilk köprü, Hicri II. yüzyılın ilk yarısında Araplar tarafından yaptırılmıştır.

Daha sonra Musul Köprüsü'yle ilgili haberlerin tarihi kaynaklarda çoğaldığını görüyoruz. Bunların en eskilerinden biri el-Ezdî'nin eseridir. El-Ezdî, 128/745 yılı hâdiseleri arasında, Zehhâk b. Kays el-Hâricî'nin Musul yakınlarındaki isyanını anlatırken "*Halife Mervân b. Muhammed, Zehhâk'a karşı yürüdü. Zehhâk, Musul köprüsünü*

¹³ *Delîlü Târîhi 'Alâ Mevâtini'l-Âsâr fi'l-Irak*, Bağdat 1952, 24. Ayrıca bak. Nineva'nın planı (aynı sayfanın karşısında).

¹⁴ *Sümer*, V, 223-224.

¹⁵ *Târîhu İbn Haldûn*, II, 342.

¹⁶ İbn Hacer el-Askalânî, *El-İsâbe fi Ahbâri's-Sahâbe*, Mısır 1323, IV, 435; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe fi Ahbâri's-Sahâbe*, III, 401.

¹⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 16.

¹⁸ Mervân, Musul'a iki kez vali olarak atandı. Bunlardan ilki 102/770'den 104/772 yılına, ikincisi 126/743'den 127/744 yılına kadar devam etti.

¹⁹ Yakut el-Hamavî, *Mucemü'l-Büldân*, Mısır 1907, VIII, 196.

*geçti*²⁰ diye kaydederek Musul Köprüsü'nün o tarihlerde varlığını belgelemektedir. Musul halkı, kent için tehlike gördüğü durumlarda köprüyü Dicle'nin batı sahiline çevirip şehre girilmesini engellerdi. 128/745 senesinde Mervân b. Muhammed, Şeybân el-Harûrî el-Hâricî'yle Musul civarında savaşırken şehre yaklaşınca halk Mervân'ın şehre girmemesi için köprüyü kesmiş,²¹ bunun üzerine Mervân, Musul'un aşağısında Dicle civarındaki bir yerden geçerek şehri kuşatmıştı.²²

Köprü'nün batı tarafında ihtiyaç duyulduğunda kapatılan bir kapısı vardı.²³ Bu kapının sorumluluğu güvenilir kişilere verilirdi. El-Ezdî, bu konuyla ilgili bir hâdiseyi şöyle zikretmektedir: *"132/749 senesinde Mervân b. Muhammed, Zap civarındaki savaştan kaçtı ve Musul'a geldi. Şehirde Mervân'ın âmili Hişâm b. Amru el-Zübeydî ve Beşer b. Huzeyme el-Esedî vardı. Hişâm şehrin savunmasından, Beşer de şehrin vergi işlerinden sorumluydu. Musul'da Mervân'ın hazinesi ve malları için evleri bulunuyordu. Mervân, köprü'nün üzerinde durdu ve kapının açılmasını istedi. Bunun üzerine ona kim olduğu soruldu. Mervân, 'Emiru'l-müminin' dedi. Hişâm, 'Yalan söylüyorsun, Emiru'l-müminin savaştan kaçmaz' dedi."*²⁴

Dicle'nin doğu tarafında -köprü'nün yakınında- bir çarşı vardı.²⁵ Bu çarşı ile ilgili en eski kayıt el-Ezdî tarafından 148/765 senesi hâdiseleri arasında şöyle kaydedilmektedir: *"Bu sene Hasan b. Mücâlid b. Yahya b. Mâlik b. el-Ecda el-Vâdî el-Hamdâni el-Musulî, Halife Ebî Cafer el-Mansûr'a isyan etti. El-Hamdâni, Dicle'nin doğusundaki Bafhara köyünde²⁶ idi. El-Sakar b. el-Hakem el-Ezdî ona doğru yürüdü. El-Hamdâni onu Musul köprüsüne doğru bir yerde kırıp geçirdi. Cisir (Köprü) Çarşısı'nı yaktılar ve yağmaladılar."*²⁷

Mervân b. Muhammed'in yaptırdığı bu köprü, Bâbü'l-Cisir Sahası (Köprü Kapısı Sahası)'nı taş kemerlere bağlayan Eski Köprü (el-Cisru'l-Kadîm)'nün²⁸ yerindeydi. Zira, o zamanlarda Dicle bu mevkiiden akıyordu ve bu mevki, Musul'un mamur kısımlarına en yakın yerdi. Musul'un dışındaki çarşılarından biri olan Erbia Çarşısı, Mervân'ın yaptırdığı köprü'nün kuzeyine düşmekteydi. 232/846 senesinde Dicle'nin sularının taşıdığı ve Erbia Çarşısı'na ulaştığı kaydedilmektedir. Köprü, şehre bağlı değildi; şehir ile köprü arasında

²⁰ Ebî Zekerîya el-Ezdî el-Mûsulî, *Târîhu'l-Mûsul* (El yazması).

²¹ Köprü'nün kesilmesi durumu: Halk köprü'nün zincirlerini doğu kıyısından çözüyor ve böylece köprü nehrin batı kıyısına paralel dönüyordu.

²² El-Ezdî, *Târîhu'l-Mûsul*, söz edilen senenin olayları arasındadır.

²³ Bu kapı, Musul'un kapılarından olan Cisir (Köprü) Kapısı'ndan farklıdır. Bu kapı, köprü'nün girişinde aynı yerde yapıldı. Aşağıda söz edeceğiz.

²⁴ El-Ezdî, *Târîhu'l-Mûsul*, belirtilen senenin olayları arasındadır.

²⁵ Köprü'nün doğu tarafında hâlâ bu çarşı kurulur. Yaz mevsiminde sabah erken vakitlerde kurulan çarşıda sebze satılır.

²⁶ Bacbâra -Beytü'l-Cibâra- adıyla da isimlendirilir. Dicle'nin doğusundadır ve Musul'a yaklaşık bir mil uzaklıktadır. Havser Nehri buradan geçer. *Münyetü'l-Üdebâ*, 136.

²⁷ El-Ezdî, *Târîhu'l-Mûsul*, belirtilen senenin olayları arasındadır.

²⁸ 1918'de inşa edilen Yeni Köprü (el-Cisru'l-Cedîd)'den ayırmak için Eski Köprü (el-Cisru'l-Kadîm) olarak adlandırıldı.

büyük, boş bir alan bulunuyordu. Çarşı bu alan içindeydi ve IV/X. yüzyıla kadar bu haliyle kaldı. Makdisî çarşıdan söz ederken “iç kısmında boş geniş bir alan vardır. Hayvanlar ve ürünler burada toplanır ve her köşede otel vardır”²⁹ demektedir. Buna göre, ilk başlarda köprü ile şehir arasında yapı yoktu; ancak daha sonra halk, köprü yakınında bazı çarşılar inşa etmeye başladı ve böylece muhtelif çarşılar ortaya çıktı.³⁰ Bu çarşıların önemlileri günümüze ulaşmıştır. Musul halkı bu çarşılarından hâlâ istifade eder. Hicrî VI. yüzyılda Musul büyüdü ve yapılar Ukayliler tarafından 474/1081 senesinde yaptırılan şehir surunun dışına taşdı. Atabeg İmadeddin Zengi şehrin güçlendirilmesine önem verdi. 537/1132 senesinde sağlam bir sur inşa ettirdi ve bu suru köprüye kadar uzattı. Böylece köprünün surda sağlam bir kapısı oldu.³¹ Bu kapı Musul’un en meşhur kapılarından biriydi. Çünkü şehri Dicle’nin sol kıyısıyla birleştiriyor ve günümüzde hâlâ Bâbü’l-Cisr Sahası³² olarak bilinen alana açılıyordu. Bu alanı çarşılar çevreler ve buradan şehrin her tarafına pek çok cadde ayrılır.

Bu caddelerin önemlileri şunlardır:

1- El-Hâc Huseyin Ağa el-Celîlî³³ Hanı’nın önünden geçen cadde: Cadde handan sonra Agvât Cami’ne³⁴ ve Gazel Çarşısı’na³⁵ -caddenin solunda- uğradıktan sonra Kammâtîn (Kevvâzîn) Çarşısı’nın³⁶ içinden geçip -İç Kale³⁷ caddenin kuzey doğusunda kalıyor- Meydan Çarşısı’na³⁸ girer. Burada caddeden şehrin kuzey ve batısına başka caddeler ayrılır.

2- Batıya doğru uzanarak önce Sarrâfîn Çarşısı’na sonra Şekerciye Çarşısı’na uğrayan cadde: Şekerciye Çarşısı’nda bu caddeden doğuda Attârîn Çarşısı’na batıda

²⁹ *Ahsenü’t-Tekâsîm*, 138.

³⁰ *El-Kâmil*, V, 23-24.

³¹ *Sümer*, III, 118-123. “*Sûru’l-Mûsul*” başlıklı makalemizden.

³² Bâbü’l-Cisr Sahası şehirdeki en kalabalık mekânlardandı. Birini öldürdükten sonra teşhir etmek istediklerinde başını Cisr Kapısı’nın üstüne asarlardı. H.660 senesinde Sandoğu şiddetli kuşatmanın ardından Musul’u aldı ve Alaaddin b. el-Meliküssâlih b. Bedreddin Lülü’nün öldürülmesini emretti. Alaaddin öldürüldükten sonra başı Cisr Kapısı’nın üzerine asıldı. *Havâdisü’l-Câmia*, 397, 398. H.676 senesinde Hülagü, Musul valisi Baba’yı öldürttüktan sonra kafasını bu kapıya astırdı. *Havâdisü’l-Câmia*, 347. XX. yüzyılın başlarında Osmanlılar suçluları Bâbü’l-Cisr Sahası’nda idam ettikten sonra cesetlerini bir süre asılı bırakıyorlardı.

³³ El-Hâc Huseyin Ağa b. Muhammed Ağa el-Celîlî (Ö.1923).

³⁴ Agvât Cami, Hicri 1114 senesinde Abdülcelîl’in oğulları İbrahim Ağa ve İsmail Ağa tarafından yaptırılmıştır. Doktor Davud Çelebi, *Mahtûâtü Mûsul*, IX, 45.

³⁵ Gazel (İplik) Çarşısı, el-Gümrükü’s-Sagîr diye adlandırılan handır. Bundan önce bu çarşıda iplik satılırdı. İki kapısı vardır. Bu kapılardan biri Kevvâzîn Çarşısı’ndadır. Diğer kapı güneyde Bâbü’l-Cisr Sahası’na açılır.

³⁶ Hâlâ bu adla bilinir ve burada bakır kaplar ve su testileri satılır.

³⁷ *Sümer*, X, 107-111. Makalelerimizden “*Kal’atü’l-Mûsul fi Muhtelifi’l-Usûr*”.

³⁸ *Sümer*, X, 107-111.

Mellâhîn Çarşısı'na giden bir yol ayrılır.³⁹ Bu cadde Musul'un kapılarından Saray Kapısı'na⁴⁰ kadar uzanır.

3- Güneye doğru giden ve hanlara ve kapalı çarşılara doğru kollara ayrılan cadde. Bu cadde, Top Kapısı'na⁴¹ uzanır.

Köprü'nün Ortaçağ'daki durumunu bilmiyoruz. Musul'u sonraki çağlarda ziyaret eden bazı Avrupalı seyyahlar köprüyü tasvir ederler. Köprüyle ilgili en eski tasvir 1572 senesinde Musul'u ziyaret eden Rauloff tarafından yapılmıştır. Rauloff köprüyle ilgili *"Dicle kıyası üzerindeki meşhur şehir Musul'a gittik ve nehrin bu tarafına pek çok sandal üzerine inşa edilmiş bir köprü üzerinden geçtik"*⁴² demektedir. 1758 yılında Musul'u ziyaret eden Edward Ives, *"Dicle'nin bir kısmını at üzerinde, diğer kısmını on dokuz sandaldan oluşan bir köprü'nün üzerinden geçtik. Sonra bu köprüden taş kemerlere çıktık. Bu kemerler eski olup köprüden biraz yüksekti"*⁴³ demektedir. Musul'u 1766'da ziyaret eden Carsten Niebuhr ise köprü hakkında şöyle söylemektedir: *"Nineva'yı Musul'a bir köprü bağlar. Bu köprü, Bağdat ve Hille'de Dicle üzerindeki köprü gibidir. Ancak, Musul'da nehrin genişliği Bağdat'taki genişliğinden farklıdır; Musul'da genişliği 66 çift adım yani yaklaşık 300 fittir. Köprü, yirmi sandal üzerinde yüzer. Eğer şiddetli yağmur yağarsa veya Musul'u çevreleyen dağlardaki kar erirse suyun seviyesi yükselir, akışı şiddetlenir ve nehrin iki tarafından birinin köprü ulaşımı kesilir. Mart'ın 23'ünde böyle oldu. Akıntı köprüyü bu sene iki kez attı ve üçüncü kez çokça atınca halk onu Musul'a uzak bir yerde aramaya mecbur oldu"*⁴⁴ demektedir.

1791'de Musul'u ziyaret eden seyyah J.A. Olivy, *"Musul'la Dicle'nin doğusu arasındaki bağlantı sandallar üzerindeki köprüyle temin edilir. Takriben yıl boyunca üzerinden kolaylıkla geçilir. Ancak yağmur ve eriyen kar suları köprüyü çeker ve halk böyle zamanlarda sandallar sayesinde karşıya geçer. Dicle'nin sel zamanında genişliği, Paris'teki Sen Nehri'nin genişliğinin iki katıydı ve ondan daha hızlıydı"*⁴⁵ diyerek köprü üzerine gözlemlerini aktarmaktadır. 5-6 Temmuz 1816 tarihinde Musul'u ziyaret eden Buckingham, *"Şehirden nehre indik ve sandallardan yapılmış bir köprüden geçtik. Uzunluğu 150 at adımına ulaşıyor. Sandallar iyi teknikle yapılmamış ve birbirlerine sağlam bağlanmamıştı. Köprü, nehrin sularındaki dalgayla sallanıyordu. Köprü'nün başı ile sonu demir zincirlerle Dicle'nin kıyasına sabitlenmişti. Köprü bittikten sonra güneye doğruya yöneldik ve Dicle'den ayrılan bir kolun mecrası üzerine İslami tarzda yapılmış*

³⁹ Sarrâfîn Çarşısı hariç bu çarşılar bir yüzyıl önce oldukları gibiydiler. Sarrâfîn'de birkaç dükkan kaldı ve sahipleri döviz işi yaparlardı.

⁴⁰ Saray Kapısı hakkında bak. *Sümer*, III, 127.

⁴¹ Top Kapısı hakkında bak. *Sümer*, III, 127.

⁴² Dr. Leonhart Rauwolf, *A Collection of Curious Travels and Voyage*, London 1963, 204, 205.

⁴³ Edward Ives, *A Voyage From England to India*, London 1773, 320.

⁴⁴ *Sümer*, IX, 266. Tercüme: Mahmûd el-Emîn.

⁴⁵ J. A. Olivy, *Rihletü fi İmbarâtürîyeti'l-Osmâniyye ve Mısır ve İnan* (El yazması). Musul'la ilgili özel kısmın tercümesi: Doktor Dâvud el-Celebî.

*taş bir köprüden geçtik*⁴⁶ demektir. 1822'de Musul'u ziyaret eden Claudius James Rich köprü hakkında " *sandal köprüünün uzunluğu 305 fittir ve köprüde yirmi bir sandal vardır. Köprüden sonra bir arazi gelir. Bu arazinin uzunluğu 140 fit olup, köprü ile taş kemerler arasındadır. Kemerlerin uzunluğu 512 fit olup on altı kemeri vardır. Hepsinin toplam uzunluğu 957 fittir. Sel zamanında halk sandallar üzerindeki köprüye taş kemerlerle ulaşır*⁴⁷ demektir. Claudius James ile aynı tarihlerde Musul'u ziyaret eden el-Münşi Bağdadî, " *şehir, Dicle kenarındadır, sandallardan oluşan sağlam geniş bir köprüsü vardır, geçişi kolaydır. Yan yana tek sıra halinde üç atla köprüyü güvenle geçerler ve köprüde yirmi beş sandal vardır*⁴⁸ demektir.

1934'de I. Melik Gazi Köprüsü yapıldı ve sonra Eski Köprü ve bu köprüyü doğudan tamamlayan kemerler yıkıldı.

4- Kemerler

Musul'da Dicle'nin doğu kıyısı batı kıyısından daha alçaktır. Sel suları Eski Köprü'yü çevreleyince halkın karaya çıkmasına engel oluyordu. Halk, sel başlangıcında kemerleri ve doğu tarafından Eski Köprü'yü tamamlayan ahşap ve taştan mamul bir set kullanır ve sel sularının köprü ile kara arasında değişmesinden korkarak kemerlerin seviyesini yükseltip doğuya doğru uzatırdı. Bu kemerler sağlam olmayıp sel suyuna karşı koyamadığı için ulaşım duruyordu.

Dicle'nin doğu tarafındaki kemerlerle ilgili ilk bilgiye 1720 senesinde rastlıyoruz. 1720'de Musul valisi Sarı Mustafa Paşa idi. Paşa, adaletli, imarı seven, halkın malına el uzatmayan bir şahsiyetti.⁴⁹ Paşa, sel dönemlerinde kara ile Eski Köprü arasında ulaşımı sağlayacak Dicle'nin doğu tarafında kemerler yapmak istedi. Ancak Musul hazinesi bunun için gerekli meblağı karşılayacak durumda değildi. Şehir ayânları Paşa'ya meslek sahiplerine vergi koymasını ve kemerleri bu vergilerle yaptırmasını önerdi. Ancak Paşa, meslek erbabının durumunun vergi ödemeye dayanamayacağını bildiği için bu öneriyi reddetti. Paşa, bunun üzerine, Musul ayânlarına " *en iyisi gerekli meblağın üçte biri Efendi el-Muftî üzerine, üçte biri İsmail Ağa el-Celîlî ve üçte biri de Kara Mustafa Paşa üzerine olsun. Kıyamet günü Allah'ın huzurunda meslek erbabıyla görüşmeye benim takatim yok. Üçüyle karşılaşma üç binle karşılaşmaktan daha kolaydır dedi ve böyle yaptı*⁵⁰ dedi.

Yâsin el-Ömerî bu hâdiseyi 1133/1720 senesi olayları arasında zikreder ve şöyle der: " *Musul'da Dicle'nin suyu azaldığında köprüyü uzatırlar, üzerinden geçilmesi için*

⁴⁶ J S Buckingham, *Travels in Mesopotamia*, London 1827, Vol II, 18.

⁴⁷ *Narrative of a Residence in Koordistan and on the Site of Ancient Nineveh*, London 1836, Vol II, 47.

⁴⁸ *Rihletü'l-Münşî el-Bağdadî*, Tercüme: Abbas el-Azzâvî, 80. Bağdadî sandal sayısını yirmi beş adet olarak saymıştır. Bu rakam şüphelidir.

⁴⁹ Sarı Mustafa Paşa, 1133-1720'de Musul'a vali olarak atandı. Musul'a hizmet eden en önemli valilerdendi. Üç sene valilikte kaldı. *Münyetü'l-Üdebâ*, 80.

⁵⁰ *Ed-Durru'l-Meknûn fî Havâdisi'l-Madiyye Mine'l-Kurûn* (El yazması).

Bâbü'l-Cisr'in yanında toprak, taş ve ahşaptan köprü (كوبرى) yapıyorlar. Sonra Musul Valisi Sarı Mustafa Paşa, üç ayâna köprüyü yapmalarını emretti. Böylece yapımına başladılar. Ali Efendi el-Ömerî⁵¹ bu yapının halkın köprüye (Eski Köprü) gitmek için üzerinden geçtikleri kısmını, İsmail Ağa⁵² üst kısmını, Kara Mustafa Paşa⁵³ da üçüncü kısmı yapmakla mükellef oldu ve insanlar rahat etti”.

Yâsin el-Ömerî 1135/1722 senesi olayları arasında Sarı Mustafa Paşa'nın üç ayâna iki sene önce yaptıkları ve suyun harap ettiği kemerlerin yerinde Musul Köprüsü (Eski Köprü) için bir set yapmalarını emrettiğini ve bu üç ayânın bu seti yaptıklarını kaydeder. Müellif aynı senenin hâdiseleri arasında, “ bu sene Musul Valisi Sarı Mustafa Paşa, Musul Köprüsü için bir set yapılmasını emretti ve bu iş el-Ömerî, İsmail Ağa el-Celîlî ve Kara Mustafa Beğ'e verildi. Bu set tamamlanmadı. Bu set için gereken masraf çok olduğundan valiler gerekli meblağı sarf etmeye cesaret bulamadı. Setin tamamlanamaması uğursuzluk sayıldı. Hiç bir vali onu tamir etmeye kadir olmadı”⁵⁴ demektedir.

1741'de el-Hâc Huseyin Paşa b. İsmail Paşa el-Celîlî,⁵⁵ kemerleri yenilemiştir.⁵⁶ Seyyah Edward Ives 1758 senesinde bu kemerlerin üzerinden geçmiştir. Seyyah kemerlerin eski ve harap olduğunu zikreder.⁵⁷ 1766 senesinde Musul'u ziyaret eden Carsten Niebuhr, Musul Köprüsü'nden bahsederken “nehir doğu kısmı alçak ve arazi yumuşaktı. Bu yüzden köprüye giden yol, kış mevsiminde ve yağmur mevsiminde cidden çamurlu ve bozduktu. Paşa birkaç sene önce bu yolun üzerine yüksek bir set ya da köprü yaptırmıştı. Ancak kemerleri dar ve alçaktı ve bu nedenle ilk sel mevsiminde nehir onu yıktı. Şimdi yol eskisinden daha da bozuktur”⁵⁸ demektedir. Bağdat valisi 1766 yılında kemerleri onarmıştır. Yâsin el-Ömerî 1180/1766 senesi hâdiselerini anlatırken arasında “Bu köprü –kemerler-, Bağdat valisi Namık Paşa⁵⁹ tarafından tamir edildi. Namık Paşa

⁵¹ Ali Efendi b. Murad Efendi el-Ömerî (H.1147-1160), Musul âlimlerindendi. Ali Efendi zengin olup buranın müftülüğünü üstlendi. *Menhelü'l-Evliyâ; Târihu'l-Mûsul*, II, 152-153.

⁵² İsmail Ağa el-Celîlî, İsmail Paşa el-Celîlî'dir. Musul'un Celîlî ailesinden gelen ilk valisidir. 1139/1726 senesinde Musul'a vali tayin edilmiştir. Onun hakkında *Münyetü'l-Üdebâ*, 81.

⁵³ Kara Mustafa Beg b. Yakub Ağa b. Muhammed Paşa el-Harfâvî'nin dedesi, Mevailî kabilesindedir. Kara Mustafa Beg, Musul bölgesi valisi olup, Tahmasb Hicri 1156'da Musul'u kuşatınca onunla görüşmeye giden üç kişiden biridir. *Münyetü'l-Üdebâ*, 82, 83.

⁵⁴ *Ed-Durru'l-Meknûn fi Mâseri'l-Mâdiyye Mine'l-Kurûn* (El yazması); Yâsin el-Omerî, *Umdetü'l-Beyân fi Tesârifü'z-Zemân* (El yazması).

⁵⁵ El-Hâc Huseyin Paşa b. İsmail Paşa el-Celîlî (1171-1108), Hicri XII. yüzyılda Musul valiliğini üstlenen en meşhur validir. Tahmasb'in Hicri 1156' da Musul'a hücumunu bertaraf etmiştir. Musul'a sekiz kez vali olarak atanmıştır. *Münyetü'l-Üdebâ*, 207, 208.

⁵⁶ Abbas el-Azzâvî, *El-Irak Beyne'l-İhtilâleyn*, V, 208; *Müzekkirâtü'l-Kıssi Habeş b. Cuma, Müzekkirâtü Dominiko Linza* ile birlikte yayımlandı, Musul 1953, 93.

⁵⁷ 43 no'lu dipnota bak.

⁵⁸ 44 no'lu dipnota bak.

⁵⁹ Namık Paşa bu sene Bağdat valisi değildi. Vali, Ömer Paşa idi (1177-1189/1775-1763). *El-Irak Beyne'l-İhtilâleyn*, VI, 38-51. Yâsin el-Ömerî bu ismi karıştırmış olabilir ya da Ömer Paşa, tebaasından Namık Paşa'yı bu yapının inşasından sorumlu kılmış olabilir.

köprüden (*Eski Köprü*) geçen her bir at için bir kuruş⁶⁰ koydu. Mart ve Nisan'da Dicle taşınca kemerler yıkıldı. Sular azaldığında hükümet bunları yapmaya girişti ancak durum nasıl sonuçlanacak Allah bilir⁶¹ demektedir. Kemerler tamamlanmadan 1786'ya kadar böyle kaldı. Aynı sene Bekir Efendi b. Yunus Efendi⁶² köprüyü yeniledi. Yâsin el-Ömeri bu konuda şöyle söylemektedir: “ bu sene Bekir Efendi b. Yunus Efendi el-Müsulî tarafından Musul'da Dicle'nin doğusunda köprünün (*Eski Köprü*) başında bir köprü yapıldı. Bekir Efendi bunun için çok mal sarf etti. Denilir ki bu mallar devlet adamlarından birinin hayratıdır. Ben de bunu tarihlendirdim:

Müjde Bekir arzulanana ulaştın

Artan üstünlük ve faziletlere nail oldun

Halkın yollarını düzelttin

Bununla ödül ve seçkinliğe sahip oldun

Mutluluk, izzet, ikbal ve bunun ikisinin varlığıyla müjdele Bekir

Tarihini söylediğim bir köprü yaptırdın

*Musul için 1201 senesinde bir köprü yaptırdın.*⁶³

Bekir Efendi'nin yaptırdığı bu köprü su akışına dayanamadı ve yıkıldı. 1798 senesinde köprü yine Bekir Efendi tarafından yeniden inşa edilmiştir. Bu iş birkaç ay sürdü. Köprünün altı kemerini yaptırdıktan sonra nehir taşı ve iş durdu. 1799'da işe tekrar dönüldü ve kemerlerin yapımı tamamlandı. Sonra on kemer daha yapıldı ve toplam on altı kemer oldu.⁶⁴ 1817'de Musul'u ziyaret eden William Hud, kemerlerle ilgili “ *Nineva, Dicle'nin doğu kısmına düşer.... Nineva'ya on beş kemerli taş bir köprü ile ulaşılır. Ortadaki kemerlerin beş tanesi yıkıldığında nehir sandallarla geçilir*”⁶⁵ demektedir. Seyyahın sözlerinden on altı kemerden birinin ve orta kısımdaki kemerlerden de beş tanesinin yıkıldığını ve bu nedenle halkın sel zamanında nehir sandallarla geçtiğini anlıyoruz.

Bu tarihten sonra kemerlerin yapımına dönüldüğünü görüyoruz. Claudius Rich 1820'de Musul'u ziyaretinde buna şahit olmuştur. Seyyah, “*Köprü (Eski Köprü) den sonra*

⁶⁰ İki tür kuruş vardır. Birincisi el-guruşü'l-ayn olup 40 paraya denktir. Diğeri el-guruşü'l-râic olup onun dörtte biridir. El-Ebu Anistas el-Kermelî, *En-Nukûdü'l-Arabîyye ve İlmü'n-Nümmiyât*, Kahire 1939, 181.

⁶¹ *Ed-Durru'l-Meknûn fi'l Mâseri'l-Mâdiyye Mine'l-Kurûn* (El yazması).

⁶² Bekir Efendi b. Yunus Efendi, Bekir Efendi evinin dedesi olup Musul Valisi Muhammed Paşa el-Celîlî'nin kethüdasıdır. H.1216'da ölmüştür. *Münyetü'l-Üdebâ*, 25, 26.

⁶³ *Garâibü'l-Eser fi Havâdisi Rubî'l-Karnî's-Sâlis 'Aşar*, Musul 1940, 17, 51-52.

⁶⁴ *Garâibü'l-Eser*, 17, 51-52.

⁶⁵ *Rihletü Min Sâhili Milbâr ilâ Kunstantiniyye*, Paris 1840, 303.

uzunluğu 130 fitlik arazi vardır. Bu arazi, köprü ile on altı kemerli köprü arasındadır. Kemerlerin toplam uzunluğu 512 fittir. Sel zamanında köprüyü, taş kemerlere bağlarlar⁶⁶ demektedir. Kayıtlardan kemerlerin XIX. yüzyılın ilk yarısının başlarında yıkık vaziyette olduğunu ve bu tarihten sonra yapıldığını anlıyoruz. Bu kemerlere doğuya uzanan başka kemerler ilave edildi ve sayıları otuz üç oldu. Daha sonra bu kemerlerin batısında onları tamamlayan fakat onlardan daha alçak altı kemer daha yapıldı. Kemerlerin yapıldığı seneyi araştırmamıza rağmen saptayamadık. Musul'da yaşayan yaşlılar kemerlerin yapımı üzerinden yaklaşık bir yüz yıl geçtiğini söylerler. Bununla ilgili diğer rivayet, 1871'de Osmanlı hükümetinin Şeyh Abdülkerim b. Şeyh Sakûfu asması hâdisesidir. Rivayete göre asılma hâdisesi bu kemerlerden birinde olmuştur ve idam işinde kullanılan demir, 1934 senesinde kemerler yıkılıncaya kadar orada kalmıştır.

Kemerlerin yapımını Osmanlı hükümetinin gönderdiği Mısırlı bir mühendisin üstlendiği söylenir. Mühendisin yaptığı kemerlerin bazıları sel suları tarafından yıkılmıştır. Daha sonra bu iş Türk bir mühendis tarafından yeniden başlatılmış ve kemerlerin yapımı tamamlanmıştır. Bazılarının dediğine göre Türk mühendise bu işte Bibo isimli bir İtalyan da katılmıştır. Kemerlerin kavisleri halan taşından olup tavanı kireç ve tuğladandır. Bunların en eski tasvirlerini Bender 1887'de yayınlamıştır. Buradan anlıyoruz ki kemerlerin durumu iyiydi. Bu kemerler 1934 senesinde I. Melik Gazi Köprüsü tamamlandıktan sonra yıkıldı.

5- Havser Nehri Üzerindeki Kemerler:

Havser Nehri, Kara Saray'ın önünde yani el-Hadîkatü'l-Amme'nin arkasında Dicle'ye dökülüyordu. Nehrin yatağı hâlâ görülmektedir. XIX. yüzyılın sonlarında nehir, yatağını değiştirdi ve Eski Köprü'nün güneyinden Dicle'ye dökülür oldu ve özellikle yağmur mevsiminde köprüyü ve bu köprüyü tamamlayan kemerleri geçene engel teşkil etti. 1908'de bu kemerlere halan taşından dokuz kemer daha eklendi. Doğuya uzanan bu kemerler günümüze kadar ulaşmıştır. Havser üzerinde -Koyuncuk Tepesi'nin yakınında- başka kemerler de mevcuttur. 1912'de nehrin üzerine bir arabanın geçeceği genişlikte halan taşından altı kemer yapılmıştır. 1955'te bu kemerler yıkıldı ve yakınında payandalara dayanan, betonarme bir köprü yapılmaya başlandı ki inşaatı hâlâ devam etmektedir.

6-Mücâhidî Köprüsü:

Nineva'yı Musul'a bağlayan, Dicle üzerindeki Eski Köprü H.VI.yy'a kadar kaldı. Bu köprü iki tarafı birbirine bağlayan tek köprüydü. Hicri VI. yüzyılda Musul, Atabeglerin başkenti olduktan sonra büyüdü ve zamanla etrafında dış mahalleler oluştu. Bu dış mahallelerin en büyüğü şehrin güneyine düşen Rabazu'l-Esfel idi. Burada çarşılar, hanlar, mescitler inşa edildi ve çeşitli sosyal tesisler oluştu.⁶⁷ Mücâhidüddin Kaymaz (Ö.

⁶⁶ 47 no'lu dipnota bak.

⁶⁷ *Sümer*, XI, 179. "El-Câmiu'l-Mücâhidî" başlıklı makalemizden.

M.1198), Eski Köprü üzerindeki kalabalığı hafifletmek için Rabazu'l-Esfel'i Dicle'nin sol kıyısına bağlayan ikinci bir köprü yaptırdı. İbn Hallikân, Kaymaz'dan söz ederken, "Asıl köprüden hariç Musul'da kıyı üzerine bir köprü yaptırdı. İnsanlar asıl köprü yetersiz olduğu için bu köprüyle rahatladılar"⁶⁸ demektedir.

Kaymaz tarafından H.576 senesinde yaptırılan bu köprü⁶⁹ en son H.657 yılında zikredilmektedir. Buna göre Bedreddin Lülü öldüğünde Musul'da iki köprü bulunuyordu.⁷⁰ H.660 senesinde Moğollar Musul'u kuşattığında şehrin pek çok yapısını tahrip ettiler ki bu iki köprü de tahrip edilen yapılar arasındaydı. Moğol kuşatmasından sonra Mücâhidî Köprüsü hakkındaki haberler kesilmektedir.

Köprü, geniş bir alanın önüne düşüyordu. Mücâhidî Cami bu alandaydı ve kapısı da oradaydı. Bu kapı, kuzey yönünde, şehrin surla çevrili tarafındaydı.⁷¹ Hastanenin kapısı aynı alandaki caminin karşısındaydı. İbn Cübeyr camiden söz ederken "önünde çok işlek hastane vardır"⁷² demektedir. Buna göre cami ve hastane, Kaymaz'ın yaptırdığı köprünün önündeki sahadaydı.

Dicle'de es-Seyyid Sâlim Namık'ın evinden Kaymaz'ın camisine doğru uzanan ve halkın Köprü (كبرى) diye adlandırdığı bir köprü yıkıntısı vardır.

Bu köprü üç kısımdan oluşur;

Decâc (Tavuk) Köprüsü: Seyyid Sâlim Namık'ın evinin önüne düşmektedir. Dicle'nin suyunun azaldığında mahallenin tavukları burada dolaşmalarından dolayı bu adla adlandırılmıştır.

Nas -Nisf / Muntasıf- Köprüsü: Decâc Köprüsü'nün güneyine düşer ve onu tamamlar.

Selam Köprüsü: Nas Köprüsü'nü tamamlar ve Mücâhidî Cami'nin -Camiü'l-Hadar- karşısında uzanır.

Görülüyor ki Mücâhidî Köprüsü, belirlediğimiz alanda yer almaktaydı; yıkıldıktan sonra enkazı Dicle'de kaldı ve köprü --كبرى adını günümüze kadar taşıdı. Köprünün taşlardan yapılmış olduğunu söyleyemeyiz. Muhtemelen Ortaçağ'da olduğu gibi büyük nehirler üzerindeki ahşap köprülerdendi.

⁶⁸ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-Ayân*, el-Matbaa el-Meymeniyye, H.1310, I, 428.

⁶⁹ *El-Kâmil*, XI, 188 ve *Sümer*, IX, 271, Niebuhr seyahatnamesinden.

⁷⁰ *Münyetü'l-Üdebâ*, 67.

⁷¹ *Sümer*, XI, 183. "El-Câmiu'l-Mücâhidî" makalemizden.

⁷² *Rihletü İbn Cübeyr*, 188.

7- El-Cisru'l-Cedid (Yeni Köprü)

1914'de Süleyman Nazif⁷³ doğudan batıya uzanan ve eski şehri ikiye bölen Nineva Caddesi'ni açtı.⁷⁴ Bu caddenin açılması tamamlanmadan önce İngiliz kuvvetleri 1918'de Musul'u kuşattı ve Osmanlı kuvvetleri buradan çekildi. İngiliz ordusunun muhtelif araçları ve ağır topları vardı. İngilizler Irak'ın kuzeyinde otoritelerini sağlamlaştırmak için daimi bir şekilde şehrin doğu tarafıyla sürekli irtibat halindeydiler. Sonra Savvafe Çarşısı'ndan⁷⁵ Bâbü't-Top⁷⁶ alanına ve Mellâhîn Çarşısı'na⁷⁷ kadar bir cadde açtılar. Bu cadde Kasım Ağa el-Celîlî Hanı'ndan⁷⁸ geçip Bâbü'l-Cisr Sahası'nda sonlanıyordu. Ulaşım araçları Kışla Caddesi'nden Bâbü'l-Cisr'e gidiyor, sonra nehri geçiyordu.

Eski Köprü sağlam olmadığından sürekli ulaşımaya dayanması mümkün değildi. Ayrıca Eski Köprü sel mevsiminde kesiliyor ve her iki tarafta hareket duruyordu. Bâbü'l-Cisr Sahası, Musul'daki en kalabalık alanlardan biri idi ve etrafı pek çok çarşıyla çevriliydi. Bu durum, nakilde süratle ihtiyaç duyan orduya zorluk çıkarıyordu. Eski Köprü'den daha dayanıklı, sel zamanı suyun gücüne dayanacak ve kalabalık yerlerden uzak bir yerde yeni bir köprüye ihtiyaç duyuldu. Bu nedenle Yeni Köprü'nün yeri olarak Nineva Caddesi'nin sonu özellikle seçildi. Burası harap durumdaki Musul Kalesi'nin -İç Kale- bir parçasıydı. Buradan Nineva Caddesi'ni doğuya doğru nehrin kıyısına uzattılar. Sonra İç Kale'nin sahili üzerine büyük taşlardan bir set yaptılar ve buradan Yeni Köprü'yü doğu kıyısına uzatıp başka bir setle sonlandırdılar. Bu set, Nâdi el-Cezâire'nin yazlık binasının önüne düşüyordu.

Yeni Köprü -Eski Köprü gibi- kayıklara dayanıyordu; fakat köprünün bağlanma yöntemi Eski Köprü'den farklıydı. Eski Köprü nehrin iki tarafındaki payandalara tutturulmuş güçlü zincirlerle bağlıydı. Köprünün sel zamanı su akıntısına direnmesi mümkün değildi. Bu nedenle halk suyun yutmasından -bu pek çok kez olmuştur- korkarak köprüyü kesiyordu. Yeni Köprü'de kayıkların her birini su üzerindeki gemilere ve bu gemileri de nehrin her iki tarafındaki demir makaralara sabitlenmiş güçlü kablolarla bağladılar. Nehrin suyu yükseldiğinde veya alçaldığında bu makaralarla kabloları gerip ya da gevşetiyorlardı. Böylelikle Yeni Köprü üzerinden bütün yıl ulaşım sağlanıyordu. On yedi kayıktan oluşan köprünün uzunluğu *125 yard, genişliği 24 fitti*.

Yeni Köprü, nehrin doğusundaki yola kavuştuğu noktada bitiyordu. Bu yol, el-Hadîkatü'l-Amme'nin önünden geçerek güneye yönelip güney istikametinde devam eder,

⁷³ Musul'da birkaç sene valilik yaptı. *Münyetü'l-Üdebâ*.

⁷⁴ Süleyman Nazif, caddeyi Musul Belediye binasının önünden Hâc Selîm Celebî ed-Debbâğ'ın evine kadar açtı. Nazif, aynı sene Bağdat'a nakledildi ve caddenin açılışı durdu. Daha sonra İngiliz kuvvetleri 1918'de caddenin açılışını tamamladı.

⁷⁵ Hâlâ bu adla bilinir. Top Kapısı yönünden Bâbü't-Top Sahası'na gidenin sağındadır.

⁷⁶ Bâbü't-Top Camisi'nin önüne düşer. Önceden Top Kapısı'nın önünde Musul'un kapılarından biri vardı.

⁷⁷ Hâlâ bu adla bilinir.

⁷⁸ Maksûs ve burada hurma satıldığı için Temr (Hurma) Han'ı olarak adlandırılır.

sonra Havser Nehri üzerindeki kemerlere -bu kemerler, Eski Köprü'ye ulaşan kemerleri tamamlar- çıkararak doğuya yönelir. Yeni Köprü'nün Musul tarafındaki ayağının önünde Musul Kalesi'nden alınan bir alan bulunuyordu. Bu alan nehre doğru yayılır ve batıda Nineva Caddesi'ne bitişir. Bu köprü 1932'ye kadar ayakta kaldı ve aynı sene, yakınındaki bir yerde I. Melik Gazi Köprüsü'nün yapılacağı haber verildikten sonra yıkıldı.

8- I.Melik Gazi Köprüsü:

Bu köprü 1933 senesinde Yeni Köprü'nün yakınında bir yerde yapıldı. Sekiz çift demir sütuna dayanan bu köprü Nineva Caddesi istikametinde idi. Bu nedenle Yeni Köprü'nün ön tarafında -İç Kale'den aldığı yerlerde- belediyenin inşa ettiği birkaç dükkanı, Mahkiyü'l-Hadîka'nın bir kısmını ve bu yapıların üst tarafındaki Nâdiyü'l-Muvazaffin binasını yıktılar.

Dicle'nin doğu kıyısında köprünün önünde bir set yaptılar. Bu set, Musul Polis binasının önünde Eski Köprü'yü tamamlayan kemerlerle buluşuyordu. Bu seti, Havser üzerindeki kemerlere doğru uzattılar ve sonra, Hayrettin el-Ömerî Caddesi'nin başladığı yerde son bulan diğer bir set inşa edildi. Havser üzerindeki kemerlerin genişliği 4,30 metredir. Daha sonra bu kemerlerin genişliği 1,55 metre daha arttırıldı ve böylece I.Melik Gazi Köprüsü'nün orta kısmı kadar oldu. Köprünün uzunluğu 304, genişliği 10,31, nakil araçlarının gelip geçtiği orta kısmının genişliği 5,85 metredir.

9- El-Cisru'l-Cedîd (Yeni Köprü) Taslağı

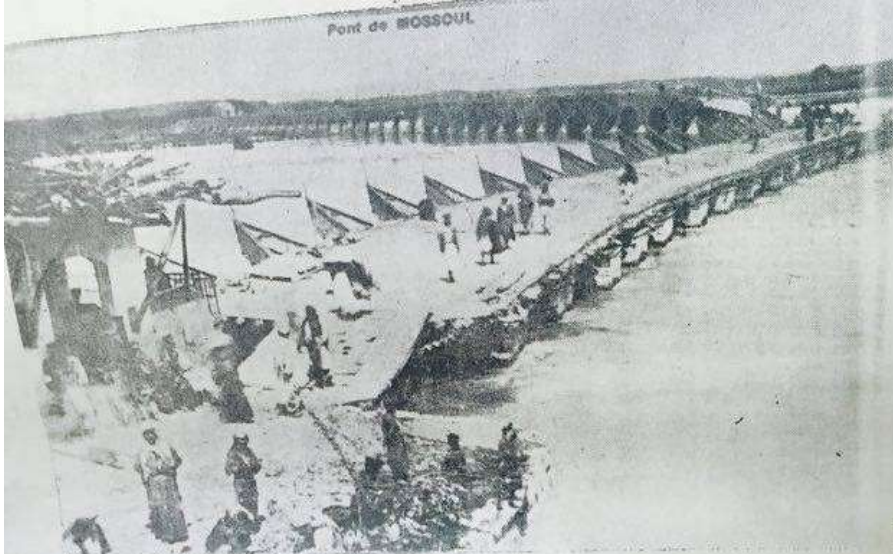
Irak'taki İmar Meclisi, Bağdat'taki Melik Faysal Köprüsü gibi büyük bir köprünün Musul'un güneyinde de inşa etmektedir. Köprü, Musul Müzesi'nin önünden geçerek Hadîkâtü Nâdiyü'l-Dubbât'ı geçmektedir. Bu iş 1955'ten bu yana devam etmektedir ve 1957 senesinin başlangıcında bitmesi beklenmektedir.

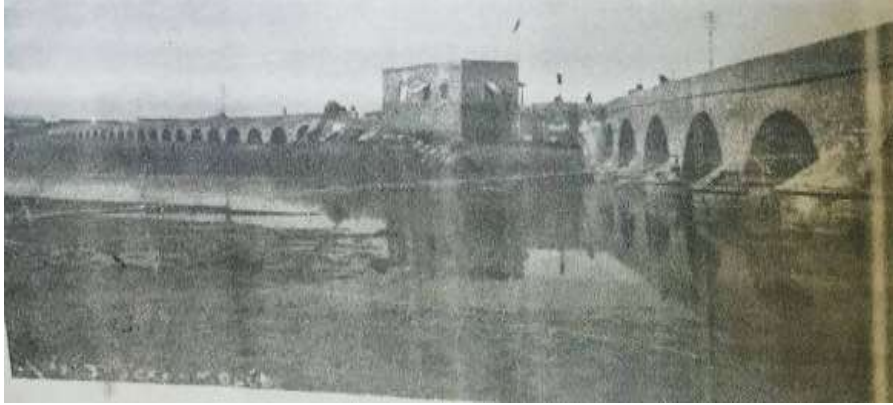
Resim 1. Eski Köprü ve onu tamamlayan kemerler.

Resim 2. Kemerlerle birlikte Eski Köprü. George Percy Badger, Nestorians and Their Rituals, London 1852, I, 77-76.

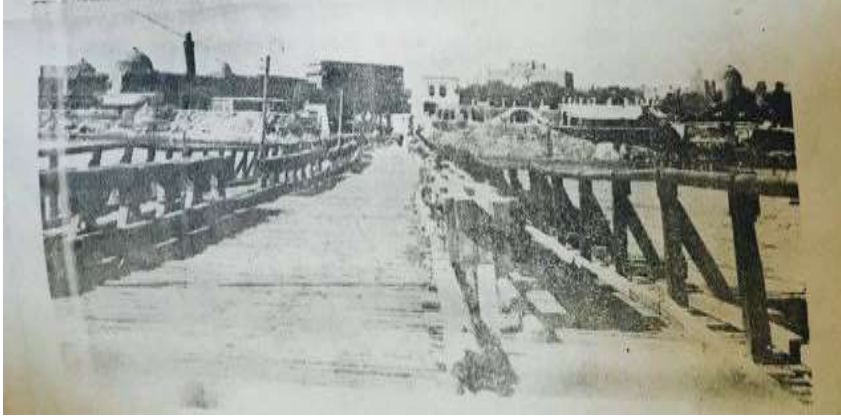
Resim 3-A: Eski Köprü ve onu tamamlayan kemerler.

Resim 3-B: Taş kemerler ve bu kemerleri tamamlayan Havser Nehri üzerindeki kemerler.

Resim 4-A: Havser üzerindeki kemerler -Koyuncuk Tepesi yakınında-. Bu kemerler 1955 yılında yıkılmıştır.

Resim 4-B: Yeni Köprü